

Anmeldelser

Giorgio Agamben, *Stasis. Borgerkrigen som politisk paradigme. Homo Sacer II,2*, Oversat af Rasmus L. Bojesen, Forlaget THP 2022, 187 s., 225 kr.

Stasis. Borgerkrigen som politisk paradigme. Homo Sacer II,2 er den italienske filosof Giorgio Agambens behandling af fænomenet borgerkrig og en argumentation for at borgerkrigen er central for forståelsen, udformningen og konstitutionen af den politiske sfære i Vesten. Agamben behandler, som titlen afslører, ikke borgerkrigen ved at skrive dens idéhistorie – noget som David Armitage fornylig har gjort i den fremragende *Civil Wars: A History in Ideas* (2017) – men derimod ved at behandle den som et politisk paradigme og ”undersøge, hvordan borgerkrigen viser sig i vestlig politisk tænkning i to øjeblikke af dens historie” (s.16). Et paradigme, fra det græske paradigma, ’det som viser sig ved siden af’, er i Agambens terminologi et fænomen, der viser os noget om et andet fænomen. I dette tilfælde er det altså borgerkrigen der kan sige os noget om, hvad det politiske er. Men som mange af Agambens værker indeholder den meget mere end filosofiske refleksioner over borgerkrigsfænomenet, og den er efter min mening et af de mest interessante og komprimerede bind i *Homo Sacer*-projektet.

Bogens tilblivelse er i sig selv interessant. Den udkom første gang i 2015, efter at *Homo Sacer*-projektets afsluttende bind *L’uso dei corpi* (2015) - på dansk *Brugen af kroppen* (2020; oversat af Carsten Juhl på forlaget THP) – var udkommet. Dermed mindede *Stasis* i første omgang om en eftertanke til projektet. Dette understøttedes ikke mindst af, at 2015-udgaven af *Stasis* var det korteste af *Homo Sacer*-projektets delbind og blot bestod af to korte tekster, der oprindeligt var omskrevne manuskripter fra foredrag holdt på Princeton University tilbage i 2001. Den første ”*Stasis*” (s. 9-43) er en diskussion af borgerkrigsfænomenet i Athen inspireret af den franske antikhistoriker Nicole Loraux (1943-2003) analyser, og den anden ”*Leviathan og Behemoth*” (s.49-109) en analyse af frontispjecen til Thomas Hobbes’ *Leviathan*. Men på trods af denne umiddelbare undseelighed blev *Stasis* placeret centralt i *Homo Sacer*-projektets struktur af Agamben og fik placeringen II,2 – en plads, der tidligere blev udfyldt af det centrale delbind *Il regno e la gloria* (’Riget og æren’), der blev flyttet til placeringen II,5 – hvorved bogen a posteriori omstrukturerede hele projektet. Med udgivelsen af det samlede *Homo Sacer*-projekt i ét bind *Homo Sacer Edizione Integrale* (2018) var *Stasis* blevet tilføjet yderligere en tekst, ”*Note om krigen, legen og fjenden*” (s.115-153), der diskuterer henholdsvis den tyske jurist og statstænkner Carl Schmitts og kulturhistorikeren Johan

Huizingas divergerende forståelser af krig. Set i lyset af det samlede Homo Sacer-projekts endegyldige udformning er *Stasis* dermed nu en væsentlig bestanddel af projektet, i modsætning til delbindets mere umiddelbare karakter af eftertanke ved dets oprindelige udgivelse i 2015.

Den danske oversættelse er baseret på denne reviderede udgave af *Stasis* og dermed får vi alle tre tekster – noget som endnu ikke er muligt på engelsk, da denne oversættelse er baseret på den tidligere udgave af bogen. Forlaget THP har hidtil udgivet værker af Agamben med Carsten Juhl og Lars Östman som oversættere. Men med *Stasis* er oversætteren Rasmus L. Bojesen, der tidligere har oversat mindre tekster af Agamben såvel som Roberto Espositos *Communitas. Fællesskabets oprindelse og skæbne* der også er udkommet på THP. Oversætterarbejdet er gjort glimrende, og Bojesen har overvejende formået at fastholde egensindigheden i Agambens begrebsunivers i et flydende dansk, hvilket ikke er nogen nem opgave. Bogen er desuden forsynet med et aktualiserende og kontekstualiserende efterord af Mikkel Bolt "Krisens permanens og mulighed" (s. 163-179), der samtidig med aktualiseringsbestrebelsen angiver pejlemærker til Agambens tænkning og terminologi.

Borgerkrigen, på græsk stasis, er et fænomen som Agamben mener er centralt for at forstå den vestlige politik og som mangler en adækvat teoretisering i dag (s.11). I den forstand følger bogens undersøgelse op på andre undersøgelser i Homo Sacer-projektet af den vestlige politiks centrale og konstituerende begreber som eksempelvis undersøgelsen af "undtagelsestilstanden" i Homo Sacer II,1, der oprindeligt havde titlen *Stato di Eccezione* – på dansk *Undtagelsestilstanden* (2009, forlaget Philosophia) – men som med udgivelsen af *Homo Sacer Edizione Integrale* har fået titlen *Istitutium*. I Agambens analyse udgør borgerkrigen tærsklen for politisering og afpolitisering i vesten (s. 33), og det er således igennem den filosofiske analyse af borgerkrigen, at det bliver muligt at gentænke forståelsen af opdelingen mellem oikos og polis, det ikke-politiske og det politiske, hjemmet og byen. Herved knyttes analysen af stasis som tærskelbegreb for oikos/polis til analysen af distinktionen zoe/bios i *Homo Sacer. Den suveræne magt og det nøgne livs*. Det er således indoptagelsen og politiseringen af det ikke-politiske i det politiske som går igen i analyserne. Desuden er borgerkrigsfænomenet centralt fordi det if. Agamben i vores nutid har antaget en global form (s. 43) og dermed indeholder en samtidsanalytisk kraft.

Som nævnt indeholder *Stasis* mere end en filosofisk analyse af borgerkrigen, og Agamben har nogle af sine religionsfilosofisk mest interessante refleksioner i bogens tekster. I teksten om Hobbess' frontispiece præsenterer han i en enkelt sætning, et korrektiv til Carl Schmitts tese fra *Politische Theologie* (på dansk *Politisk teologi*, 2009) om, at "[a]lle prægnante begreber i den moderne statslære er sekulariserede teologiske begreber" – en tese som har præget størstedelen af det 20. århundredes forskning i og studier af politisk teologi: "Schmitts tese, at politiske begreber er sekulariserede teologiske begreber, er velkendt. Tesen bør præciseres i den forstand, at det i dag hovedsageligt er eskatologiske begreber, som er sekulariserede. [...]. Samtidig politik baseres i denne forstand på en sekularisering af eskatologien" (s. 107). Her påpeger Agamben den allestedsnærværende politiske brug af begrebet krise, der netop udgør det centrale

begreb i den kristne eskatologi (s. 107). Det eskatologiske perspektiv er også if. Agamben tilstede hos Hobbes: "[D]er løber et eskatologisk tema igennem hele tredje del af *Leviathan*, som under titlen *Of a Christian Common-wealth* indeholder en decideret traktat om Guds Rige, som er så pinlig for moderne Hobbes-læsere, at de ofte har undertrykt det" (s. 95). Teksten afsluttes med at Agamben påpeger et centralt element i Homo Sacer-projektet når han afslutningsvis i analysen skriver: "Men det er sikkert, at modernitetens politiske filosofi ikke vil kunne lægge sine modsætninger bag sig, hvis den ikke bliver opmærksom på sine teologiske rødder." (s. 109). Hermed spidsformulerer Agamben sin religionsfilosofiske strategi om at afdække religiøse reminiscenser i en tradition, der ellers i det moderne både fremstår som og også forstås sekulært, og den samtidskritiske nødvendighed af at gøre dette. Hermed knyttes der også an til andre af Homo Sacer-projektets undersøgelser. Ikke mindst undersøgelsen af den teologiske herkomst af økonomi og regering, som foretages i *Il regno e la gloria*, hvis undertitel netop er *Per una genealogia teologica dell'economia e del governo*.

I den afsluttende tekst om krigen, legen og fjenden beskæftiger Agamben sig – blandt andet via sin læsning af Huizingas bog *Homo ludens: om kulturens oprindelse i leg* (oprindeligt 1938, dansk 1963) – med legen og med de menneskelige kulturers rituelle elementer og ritualiserede handlinger. Her tager Agamben i øvrigt et tema op, som han allerede behandler i en tekst fra 1978 "Il paese dei balocchi. Riflessioni sulla storia e sul gioco" ('Legetøjets land. Refleksion over historien og legen'), dedikeret til Claude Lévi-Strauss. I *Stasis* modstiller Agamben som allerede nævnt Carl Schmitts alvorfulde forståelse af krig med Johan Huizingas ludiske forståelse. Schmitt ser krigen som det tilfælde hvor Alvoren viser sig – på tysk kan termen "Ernstfall", alvorstunden, bruges om et krigsudbrud – hvorimod Huizinga ser på kulturer, herunder krig, som et resultat af den menneskelige leg og mennesket som et ludisk væsen, "homo ludens". Som konsekvens af denne modsætning er Agambens analyse, at krigen ikke skal føres tilbage til det alvorstunge og fjendskabet som Schmitt ønsker, men derimod tilbage til det legefulde som netop er Huizingas hypotese: "Krigene hører, i det mindste i deres ældste kerne, til legens sfære og [...] det er i dette paradigme, de skal genindsættes, hvis deres oprindelige funktion skal forstås" (s. 145). For Agamben viser Huizingas undersøgelser at det er muligt at stille spørgsmål ved de vante forståelseskategorier når det kommer til den menneskelige kultur og til et så kulturhistorisk centralt fænomen som krig, og i stedet anlægge et andet perspektiv, nemlig legens: "[V]i er tvunget til at sætte spørgsmålstejn ved de vante opdelinger i det juridiske, det religiøse og det politiske for derved at træde ind i en sfære, hvor det primære paradigme bliver legens." (s. 139). Med betoningen af legen skifter synsvinklen, og et nyt perspektiv dukker op som ikke betoner "det politiskes 'alvor'" som Schmitt ønsker at vise som politikens væsen ved at pege på krigen, men derimod muligheden for at der eksisterer en legende "impolitisk" sfære bagved som går forud for den alvorfulde overbygning. Dermed viser Agamben, som han gør det andre steder, at det ikke er politikken, retten, religionen, økonomien osv. der kom først, men at det er konstruktioner ovenpå noget andet som vi måske ikke kan finde tilbage til, men derimod nå frem til hinsides konstruktionerne.

Både for den religionsvidenskabeligt, idéhistorisk og filosofisk interesserede læser er der masser at tænke over i bogen og den anbefales hermed på det varmeste. Det er dog en fordel, hvis man på forhånd er bekendt med Agambens forfatterskab og i særdeleshed Homo Sacer-projektet. Ikke desto mindre kan analyserne af Hobbes' politiske tænkning, Borgerkrigens rolle i det athenske samfund og diskussionen af krigens natur sagtens stå alene. Til sidst er kun at håbe at forlaget THP fortsætter med at udgive Agambens bagkatalog og gerne med Bojesen som oversætter – her kunne man håbe at Agambens læsning af Paulus i *Il tempo che resta* (dk. 'Den resterende tid') kan blive en kommende udgivelse.

Erik Sporon Fiedler, post.doc, ph.d.
Det Danske Institut i Rom
fiedler@hum.ku.dk